

Baltahajtásnyi kicsi táj kötőereje

*Imreh István — Pataki József: Kászsorszéki krónika. 1650—1750.
Európa Könyvkiadó — Kriterion Könyvkiadó [Budapest], 1992. 370 lap.*

1972 novemberében meghívtak a csíkszeredai megyei könyvtárba, hogy tartsak előadást az erdélyi emlékirat-irodalomról, különös tekintettel azok csíki vonatkozásaira. A műfaj igazán gazdag örökségéből nem volt nehéz összeállítanom azt a gondolatfüzért, amelynek rendjén az emlékiratok erdélyi klasszikusainak művei ismertetésén túl számba vettem azokat a helyi tollforgatókat is, akik a századokon keresztül katonáskodó (tehát: vérrel adózó) székelységnek, közelebbről pedig a polgárosodás sajátos csíkszéki variánsának állítottak írásos emléket.

Előadásom után néhány kellemes meglepetésben volt részem. Az első az volt, hogy a szép számmal egybegyűlt hallgatóság soraiban többen is voltak olyanok, akik ezeket a helyi irodalmi emlékeket nemcsak hogy ismerték, hanem már éppen korszerű publikálásuk és értékelésük gondolatával is foglalkoztak. A másik meglepetés számomra még emlékezetesebbnek bizonyult: a rendezvénynek rajtam kívül ugyanis volt egy másik előadója is, mégpedig a csíkszeredai kórház nőgyógyász főorvosa, aki a XVII. századi kászsorszéki jegyzőkönyvekből

mutatott be olyan, a szakirodalomban eladdig ismeretlen fejezeteket, amelyekből a fejedelemségi Erdély székely népéletének rendkívül színes és meglepően sok új információt tartalmazó képe tárult a hallgatóság elé. Mondom: ez aztán meglepetés volt a javából. Már maga a pusztán tény, hogy egy nagy elfoglaltságú orvos háromszáz esztendő, nehezen olvasható kéziratok silabizálására adja a fejét és ezekből a jobbára peres ügyeket tartalmazó irományokból éles szemmel olyan történelmi tényanyagot hüvelyez ki, ami dicséretére válhatott volna medievisztikai iskolázottságú, hivatásos kútfő-feltárónak is, mindezt pedig oly nemes elokvenciával (a szülőföld szeretetének cseppet sem harsogó, de nagyon is mélyről fakadó őszinte szavaival) adta elő, hogy valósággal megbabonázta hallgatóit — ezek együttvéve tették emlékezetessé a Bajkó Barabással való megismerkedésem napját. Csak a pillanat különlegességével magyarázhatom azt, hogy az előadást követő, mélyen az éjszakába nyúló beszélgetésünknek még az apró részletei is elevenen idéződnek fel emlékezetemben most, két évtized múltán, amikor e sorokkal az ő vetéséből szárbá szökkenő és végre betakarított termésről adhatok hírt. Ugyanis akkori, különben sokfelé elágazó beszélgetésünknek minduntalan visszatérő témája az volt, hogy a kászonszéki jegyzőkönyvek üzenetét miképpen lehetne úgy tolmácsolni, hogy az tudatformáló szerephez jusson a ma élő utódokban.

A gond hamarosan a lehető legkedvezőbbben oldódott meg: Bajkó doktor kezdeményezésére a részben Budapesten, a Magyar Országos Levéltárban, részben a csikszeredai múzeumban őrzött jegyzőkönyvek tanulmányozásába és feldolgozásába bekapcsolódott a székely múlt két kiváló szakértője: a kászon születésű Pataki József és a háromszéki eredetű mindig büszkeséggel emlegető Imreh István.

A két nagy tapasztalatú kutatónak az összefogása az egyszerű orvossal természetesen magával hozta a vállalt tudományos feladat újrafogalmazását is. Így döntöttek hármasban a mellett, hogy a tervbe vett munkában nemcsak az 1650—1750 közötti évekből fennmaradt széki jegyzőkönyveket mutatják be, hanem számba vesznek minden e korszakból származó, illetőleg erre az időre vonatkozó publikált és publikálatlan forrást, a tudományos mondandó idő- és térbeli kereteit pedig úgy jelölik ki, hogy tekintettel lesznek mind a kortörténeti előzményekre, mind a későbbi változásra, és a szabadparaszti életforma kászoni egységét nemcsak a Székelyföldre, hanem az egész történelmi Erdélyre kiterjeszkedő összefüggésrendszerben mutatják be.

Az élők sorából 1985-ben eltávozó csikszeredai orvos legalább azzal a tudattal hunyhatta le örökre a szemét, hogy szülőföldje, Kászon múltjának a kutatása avatott kezekben van, de sem ő, sem vele szövetkezett barátai ebben az időben nemigen reménykedhettek abban, hogy bűvárlataik eredményei és tanulságai hamarosan eljuthatnak azokhoz, akiknek szánták. Az erdélyi magyar szellemi élet legsivárabb éveit éltük. A sivárság azonban nem jelentett minden esetben tétlenséget is. Az apró lakásokban meghúzódó kis egyéni műhelyek mindenikét ugyanis

nem lehetett megszüntetni. Az abba nem hagyott munkának köszönhetően, a kocka fordultával a két szerző 1992-ben megjelentethette könyvét, melyet nemcsak Bajkó Barabás emlékének szentelnek, hanem előszavában azt is megvallják, „hogy a nyolcvanas évek második felének reménytelenségében a neki tett ígéret, az adott szó sarkallása is kellett” ahhoz, hogy a mű elkészüljön és végre az olvasó asztalára kerüljön.

Tekintettel arra, hogy a székelyföldi írásos források viszonylag kései keltezésűek, a korai időkre (s megtelepedésre, a megtelepedők életmódjára stb.) vonatkozóan csak módszeresen elvégzendő régészeti és nyelvtudományi kutatások után lehet érdembeli új megállapításokat tenni, kötetünk írói a vizsgálódás fonálát józan megfontolással ott veszik fel, ahol már az írásos feljegyzések szolgáltatják a mondandó aranyfedezetét, és más készültű szakemberek — régészekre, nyelvészekre, a történeti néprajz művelőire — bízzák a ma még hiányzó kortörténeti ismeretek pótlását. Tehát a kínálkozó forrásanyag és a kötet szerzőinek sajátos szakmai készsége (egyikük erőssége a szigorú forráselemzés, másikuk a történeti statisztika számoszlopai fegyverező erejével fogja termőre dús képzelőerejét) együttesen szabta meg, hogy Kászonszék múltjának melyik szakaszát állítják kutatásuk központjába és a történeti jelenségek bemutatására milyen módszertani eljárásokhoz folyamodnak. Az előttünk fekvő könyv ugyanis metodológiai tekintetben is elűt a kezdetben tervezett egyszerű szövegpublikálástól.

A krónikának nevezett, valójában igazi tájtörténeti monográfia szerzői kipróbálták, hogy a címben megjelölt száz esztendő írásos forrásanyagának információkészlete milyen mélységekig engedni lemerészkedni a kutatót, ugyanakkor az így felszínre hozott ismeretek teherbírását abból a szempontból is megvizsgálták, hogy azok mennyire vetíthetők ki a Nyerges tétőn túli, illetőleg a Kászonvízen alóli világra, azaz vajon mennyire érvényesek általános székelyföldi összefüggésekben a helytörténeti kutatás eredményei, és milyen mértékben extrapolálhatók következtetései. Természetesen az ellentétes irányú módszertani megközelítésnek is teret kellett engedni, hiszen válaszra várt az a kérdés is, hogy az összszékelysége vonatkozó korábbi történettudományi megállapítások mennyire állják meg helyüket a kis „szegelet földön”.

Kászonban kicsik a méretek. Úgy tűnik, mértékegységül is a kisebbeket használták: rőf helyett a rövidebb sing járta (különben mind a két szó német eredetű), vékából a húszliterest használták, holott például mifelénk a Nyáradmentén a harmincliteres nagyvékával mérték a kepét, az erdő mértékegysége az akár poétikusnak is mondható „baltahajtásnyi” volt. A méretekre jellemzően álljon itt egy mondat a könyvből, mégpedig *A széki igazgatás és törvénytevés* című alfejezetből: „A kis Kászonszéknek nincs fogháza.” Magát ezt az apró tájat a korabeli források „szegelet föld”-nek nevezik. Igazán sajnáljuk, hogy a kötetben nem találunk térképet, melyről leolvashatnánk nemcsak a szék kiterjedését, hanem azt is, hogy hol helyezkedik el ez a mikrovilág

Erdélyben, tágabb értelemben pedig a Kárpát-medencében. Összesen — ird és mondd — öt falu van benne, és azok keletkezésében is százados eltolódások mutathatók ki. Történet-szociológiailag viszont a XVII. század közepén már — minden belső tagoltsága ellenére — olyan homogén tájegységként jelenik meg, melyet entitásként kezel a központi hatalom és joggal vizsgál organikus egységként a mai kutató.

A könyv elsőrendű erénye a gondos forrásfeltárás és a körültekintő forráskritika, a reánk hagyományozott történelmileg hasznosítható értesülések fajsúly szerinti osztályozása. Közhely-számba megy a történetírásban annak hangsúlyos ismétlése, hogy egy békességben gyarapodó évtizednek sokkal kisebb az írásos lecsapódása, mint mondjuk néhány hétig tartó hadakozásnak, vagy hogy egy munkájának-családjának élő gazdaemberről sokkal ritkábban emlékeznek meg a hivatali ügyiratok, mint a garázda falurosszáról, akit minduntalan törvény elé rendelnek. Nos, a forráskritika éppen ott kezdődik, hogy például ennek a sokszor emlegetett garázda személynek semmiképpen sem tulajdonít a kutató nagyobb társadalomtörténeti szerepet, mint a deviáns magatartástól tudatosan elhatárolódó (éppen ezért a peres iratokban) névtelenségben maradt falusiak sokaságának.

A könyv másik, de semmiképpen sem másodrendű erénye, hogy valahányszor erre alkalom kínálkozik, kvantifikálja a forrásokból kiszűrt és kritikailag gondosan megrostált adatokat. A történeti statisztika módszerével és eszközeivel vizsgálva Kászoni múltját, szerzőink néhány olyan eredményre jutottak, melyek tudománytörténetileg is eseményé teszik könyvük megjelenését. Ezeknek a megállapításoknak az újdonsága abban áll, hogy a székely társadalom belső tagolódására, a vizsgált kor gazdasági élete (növénytermesztése, állattartása, háziipara) nivójára, a használatos eszköztár fejlettségi szintjére, a társas kapcsolatokra és az általános műveltségi állapotra vonatkozóan közvetítenek számszerű bizonyító anyagot.

Végletek között hánykódó korunk szemünk láttára produkált szélsőségesen elütő, de egyképpen torz ítéleteket a történettudományban is. Csak a székelyek múltja megítélése tekintetében az elmúlt félszázadban olyan korok váltották egymást, amelyek egyikében az egységes nemes székely nemzetről volt ildomos beszélni, másikában viszont az ennek homlokegyenest ellentmondó tételt: a székelység tömeges eljobbágosítását kellett bizonygatni. Mind a két szélsőséges vélekedésnek akadtak szószólói, pedig már a reformkorban a legjobb erdélyi elmék (így Kemény Zsigmond, Szentiványi Mihály) rámutattak az egyoldalúan sarkított vélekedések tarthatatlanságára. Reformkori eleink intuíciójának helyességét a történeti statisztikai vizsgálódások legújabbban fényesen igazolták. Ennek az új történeti segéd tudományának számsorok bizonyító erejével sikerült félresepertnie az ideológiai fogantatású preconcepciókat, és értésünkre adta, hogy a feudalizmus hosszú századai idején a

szabadparasztság Erdélyben feltűnő mértékben volt részese nemcsak a gyakori hadakozásoknak, hanem a történelem mívesnapjainak: az érték-előállító termelő munkának és az öngazgató társaséletnek. A kászoni példából a szerzők azt az egész székelységre vonatkozó következtetést vonják le, hogy „valójában a szabadparaszti életforma dominanciáját mentették át — a XVI. századbeli és a XVII. század eleji küzdelmeik eredményeképpen — a következő korszakra, pontosabban egészen a feudalizmus végső napjaiig, oltalmazva, őrizve hagyományaik java részét”. Ennek a szabadparasztságnak persze megfigyelhető a belső mobilitása is, vannak ugyanis, akik „lőfőségbe” emelkednek, és vannak akik jobbágysorsba süllyednek vagy éppen menekülnek, mivel ezen az áron nagyobb az esélyük az életben maradásra, mint a hadrafogott szabad székelyeknek.

A társadalmi mobilitásnak, felemelkedésnek és süllyedésnek különleges történelmi változatait termeli ki ebben a vizsgált korszakban is a ravasz számítás éppen úgy, mint a becsvágy. Hogy egy kászoni kismemes miként került az Erdélyi Udvari Kancellária élére, azt Kászoni János esete előadásával mutatják be könyvünk írói. A szerény családi körből származó, jóeszű és ambícióktól erősen fűtött fiatalember előbb íródeák az országos bányaugyi igazgató mellett, majd mérlegmester a kolozsi sóaknánál, aztán bányafelügyelő, ennek utána országos adószedő, a kuruc időkben labanc, nem csoda tehát, hogy hamarosan Csík-, Gyergyó- és Kászonszék főkirálybírája lesz, végül is „Károly császárnak nagy kedvére esik” és az uralkodó rábízta Bécsben az udvari kancellária vezetését. A csúcra érkezésnek az is biztos jele, hogy bárói címet nyer, de „kászoniságát csak előnévben őrzi ezután, felvéve a Bornemisza nevet”. Persze a fényes karriernek ezzel az esetével szerzőink éppúgy csínján bánnak, mint a peres ügyekben gyakran emlegetett garázda falusi atyfiakkal vagy magukat önként jobbágyságra adó katonarendiekkel.

A mű íróinak mértéktartása mindezekben az esetekben példás. Ha aztán olykor patetikusra sikeredik is egyik-másik mondatuk, s érdekesebbnél érdekesebb egyedi események vagy személyek bemutatásával igyekeznek ébren tartani olvasóik figyelmét, mégiscsak igazán az jellemzi narrációjukat, hogy mindvégig megőrzik a történetírói igazmondás parancsolatát: nem mitizálnak és nem deheroizálnak. Szeretik azt a földet és azt a népet, melynek múltjáról írnak, bizonyíthatóan hisznek a történelem kötőerejében, éppen ezért az igazat mondják, a meztelen (bizony sokszor kegyetlen) valóságot rajzolják. A régi időkre és a jelenre vonatkoztatva egyaránt érvényesnek tekintik az Illyés-i tételt: „S jogunk van / — hisz halandók s életadók vagyunk — / mindazzal szembenézni, / mit elkerülni úgysem tudhatunk. / Mert növeli, ki elfödi a bajt.”

Benkő Samu